

УДК 821.111'0.09

Г. А. Кіракосян
 А. А. Киракосян
 A. A. Kirakosian

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
 Днепрпетровский национальный университет имени Олеся Гончара
 Oles Honchar Dnipropetrovsk National University*

**ДРАМА «БЕРТРАМ» ЧАРЛЬЗА РОБЕРТА МЕТЬЮРИНА: ГОТИЧНИЙ
 КОМПОНЕНТ ПОЕТИКИ
 ДРАМА «БЕРТРАМ» ЧАРЛЬЗА РОБЕРТА МЕТЬЮРИНА: ГОТИЧЕСКИЙ
 КОМПОНЕНТ ПОЕТИКИ
 THE DRAMA „BERTRAM« BY CHARLES ROBERT MATURIN: GOTHIC
 COMPONENT OF POETICS**

Досліджено творчість Чарльза Роберта Метьюріна в оцінках зарубіжного та вітчизняного літературознавства; рецепцію драми «Бертрам» Ч.Р. Метьюріна в контексті готичної літератури Великої Британії; драму «Бертрам» Чарльза Роберта Метьюріна та готичні аспекти її поетики. Визначено основні мотиви та топоси драми як складових готичної літератури. Особливу увагу приділено топосу демонічного злодія та особливостям його функціонування у драмі. Проаналізовано загальні мотиви поведінки героїв, внутрішні переживання та конфлікти, покладені в основу п'єси. Розглянуто особливості зображення внутрішнього світу героїв драми з метою співвіднесення їх з готичною та романтичною літературною традицією. Досліджено глибокий психологізм головних героїв драми, що виділяє героїв серед суто готичних та дозволяє наблизити їх до романтичних образів. Розглянуто складність характеру головних героїв драми, їх внутрішні конфлікти та протиріччя, як ознаки романтичного світосприйняття. Досліджено особливості функціонування та зображення «двоїстості» внутрішнього стану головних героїв драми. Виявлено своєрідність у взаємодії готичного компонента поетики та романтичної естетики. Досліджено мотив прокляття та зради, як типовий компонент готичної літератури. Розглянуто типологічні риси самої драми та її героїв, які співвідносяться з естетичними принципами романтичного та готичного мистецтва.

Ключові слова: Чарльз Роберт Метьюрін, п'єса «Бертрам», головні герої, готичний роман, топос, мотиви, романтизм, психологізм.

Исследовано творчество Чарльза Роберта Метьюрина в оценках зарубежного и отечественного литературоведения; рецепция драмы «Бертрам» Ч. Р. Метьюрина в контексте готической литературы Великобритании; драма «Бертрам» Чарльза Роберта Метьюрина и готические аспекты ее поэтики. Определены основные мотивы и топосы драмы как составляющие готической литературы. Особое внимание уделено топосу демонического злодея и особенностям его функционирования в драме. Проанализированы общие мотивы поведения героев, внутренние переживания и конфликты, положенные в основу драмы. Рассмотрены особенности изображения внутреннего мира героев драмы с целью соотнесения их с готической и романтической литературной традицией. Исследован глубокий психологизм главных героев драмы, что выделяет героев среди сугубо готических и позволяет приблизить их к романтическим образам. Рассмотрена сложность характера главных героев драмы,

их внутренние конфликты и противоречия, как признаки романтического миро-сприятия. Исследованы особенности функционирования и изображения «двойственности» внутреннего состояния главных героев драмы. Выявлено своеобразие во взаимодействии готического компонента поэтики и романтической эстетики. Исследован мотив проклятия и измены, как типичный компонент готической литературы. Рассмотрены типологические черты самой драмы и ее героев, которые соотносятся с эстетическими принципами романтического и готического искусства.

Ключевые слова: Чарльз Роберт Метьюрин, пьеса «Бертрам», главные герои, готический роман, топос, мотивы, романтизм, психологизм.

The article is dedicated to the study of Charles Robert Maturin's literary legacy in assessments of foreign and Ukrainian literary scholars. The drama "Bertram" by Charles R. Maturin has been investigated in the context of gothic literature in Great Britain. The drama "Bertram" by Charles Robert Maturin and gothic aspects of its poetics have been observed. The main motives and topos of the drama have been studied as components of Gothic literature. Particular attention is paid to topos demonic villain and features of its functioning in the drama. The common motives of the main characters, their internal feelings and conflicts underlying the play have been described. The peculiarities of portraying the inner world of the characters in the drama have been studied in order to correlate them with the gothic and romantic literary tradition. The study provided a deep psychological insight of the protagonists of the drama, which distinguishes between purely Gothic characters and allows them to bring them closer to romantic images. It is considered the complexity of the characters of the protagonists of the drama, their internal conflicts and contradictions, as signs of romantic worldview. It has been studied the peculiarities of functioning and depicting the "duality" of internal state of the main heroes of the drama. The article focuses on the originality found in interaction between Gothic component of poetics and romantic aesthetics. It has been investigated the motive of curse and betrayal as a typical component of Gothic literature. It has been considered the typological features of the drama and its characters that correlate with the aesthetic principles of the Romantic and Gothic art.

Keywords: Charles Robert Maturin, play «Bertram», main heroes, gothic novel, topos, motive, Romantic aesthetics, psychologism.

Драма англійського письменника Чарльза Роберта Метьюріна «Бертрам, або Замок Сент-Альдобранда» побачила світ у 1813 році. Привабливість даної п'єси для дослідження значною мірою пов'язана з готичними мотивами, до яких звертається автор. Це мотив жіночої зради, помсти, прокляття та інші. В основі цих мотивів лежать внутрішні психологічні чинники. Оскільки для романтиків душа людини – це одна з найбільш таємничих загадок всесвіту, саме особистість та її внутрішні колізії стають центром уваги автора.

Творчість Чарльза Роберта Метьюріна та зокрема його п'єси «Бертрам» – малодосліджене явище. Найбільша кількість досліджень творчості письменника присвячена роману «Мельмот Блукач». Так, Л. В. Спіцина аналізує філософські аспекти роману [11], а його жанрові особливості досліджені М. П. Алексеєвим [1], Л. С. Макарова досліджує роман у контексті готичної та романтичної традицій [6], а образи світу та способи їх створення в романі «Мельмот Блукач» у центрі уваги О. В. Варушкіної [3].

Серед зарубіжних літературознавців можна назвати роботи Н. Ідмана, який досліджує життя та творчість Ч. Р. Метьюріна [14]; С. М. Конгера та

Метью Дж. Льюїса, які зазначають ознаки впливу німецької літератури романтизму на готичну в Англії [13]; С. К. Скотта, який виявляє особливості реалізації міфологічних образів та національно-культурної свідомості в романах Ч. Р. Метьюріна [16] та ін.

Більшість дослідників пов'язують творчість Ч. Р. Метьюріна з готичним романом. Зв'язок творчого доробку Ч. Р. Метьюріна з елементами готико-френтичної поетики розкрито в роботі Х. Денисюк [4] і доведено Л. Мацапурою [7], який досліджує формування жанрового канону в готичних романах М. Г. Льюїса і Ч. Р. Метьюріна. Науковець виділяє такі готичні риси творчості Метьюріна як «епічний розмах, серйозний філософський і етичний зміст, сміливі соціальні перевтілення, ускладненість композиції і наративна рамочна структура, дивна комбінація фантастики і реальності, атмосфера тривожності і кошмару» [7]. Метоліді К. І., який досліджує особливості функціонування епіграфів з роману «Мельмот Блукач», вважає, що саме епіграфи з англійського готичного роману слугують засобом вираження письменником морально-філософських поглядів, глибинних проблем буття, а також органічно пов'язані з жанром роману на рівні поетики [8]. У фокусі уваги М. М. Муратова мотив продажу душі дияволу, який він розглядає на матеріалі роману «Мельмот Блукач» [9], та ін.

Актуальність дослідження зумовлена підвищенням інтересу до рецепції елементів готичного роману в творчості англійських письменників та переосмисленню образів та конфліктів, властивих френтичним творам. Драму «Бертрам» Чарльза Роберта Метьюріна обрано як об'єкт дослідження у зв'язку з тим, що цей твір довгий час лишається поза увагою літературознавців, українських дослідників, у тому числі, імовірно, це пов'язано і з тим, що відсутнім є його переклад українською мовою. В той же час незвична манера автора, з якою він синтезує традиційні образи, формує свій особливий стиль та готичні образи, які є упізнаваними, роблять цей твір цікавим для дослідження.

За своїми поетологічними ознаками драма «Бертрам» (1816 р.) представляє собою романтичну трагедію, написану білим віршем, що складається з п'яти актів. Головний герой п'єси – сицилійський граф Бертрам, чия судьба обумовлена роковими обставинами: через його любов до жінки Імогени (кохана Бертрама, дружина Сент-Альдобранда) його було вигнано з Сицилії Альдобрандом (сицилійський граф, ворог Бертрама), який змусив Імогену вийти за нього заміж. Ставши вигнанцем, він мріє лише про помсту, але зберігає вірність коханій жінці. Врятувавшись після загибелі корабля у бурі, він вбачає прояв фатуму у тому, що залишився живим. Ідея фатуму – як провідна в існуванні людини – одна з яскравих ознак сюжету та суті героїв, яка пов'язує твір Метьюріна з готичною традицією.

Х. Денисюк відносить п'єсу «Бертрам» до френтичних творів (від фр. (фр. *fren sie* – шаленство) [4]. Як френтичний твір п'єса «Бертрам» корелює з жанром готичного роману. Зокрема, Метьюрін звертається до таких мотивів готики – жаху, божевілля, усіх тих проявів людської природи, які не підвладні контролю людини. В драмі розгортаються складні соціальні конфлікти, в основі яких лежить боротьба добра і зла. Герої Метьюріна відчувають страх перед невідомими та незбагненними для них темними силами. Усвідомлення відносності соціальних та моральних норм обумовлює те, що вони живуть у постійному внутрішньому та зовнішньому конфлікті. Трагічність світосприйняття героїв – одна з

їх характеристик, яка обумовлює протистояння в них доброго та злого початку. Так, прагнення Бертрама помститися є проявом його егоцентричної природи, в результаті призводить його до вбивства.

Важливе значення в п'єсі займає готичний топос. Зокрема, підземелля, безвихідні лабіринти, закриті кімнати, монастирі та взагалі обмежений простір – усе те, що є невід'ємними компонентами будь-якого готичного роману. Функція такого топосу – навести жах, показати, що герой опинився в пастці, з якої немає виходу. На думку Г. Чумак, переважна більшість готичних романів мають місцем дії стародавній, покинутий, напівзруйнований замок або монастир, з темними коридорами, забороненими приміщеннями, запахом тліну. Дія в готичному романі оповита атмосферою страху та жаху і розгортається у вигляді безперервної серії загроз спокою, безпеці і честі героя та героїні [15, с. 111]. О. О. Нагачевська зауважує, що готичний топос задає особливі «правила гри» в готичному романі. Це – традиційне поле діяльності героїв, яке визначає їх ролі, їх особливості, характер вчинків, реакцій. Людина стає центром сутички між добром і злом, прояв влади надприродних сил над людською істотою обмежує свободу людини фатальними «правилами гри» [10, с. 134]. Таку атмосферу представлено в першій сцені першого акту. Ремарка автора на початку першого акту вже покликана навіяти картину похмурості та жаху, сповнити читача передчуттям подальшої трагедії: *Scene I. – Night. – A Gallery in the Convent of St. Anselm – a large Gothic Window in the c. of it, through which the lightning is seen flashing – a Gothic door, r. A door, l. Thunder, lightning, rain, and wind* [15, с. 7]; *Scene II. – The Sea-Shore. Rocks, l. y. e. The Convent illuminated in the background, r. u. e. A Storm – thunder and lightning. A Ship sinking* [15, с. 8]. Автор зображає типову картину готичного роману, ніч, бурю, блискавки, дощ та вітер, і на їх фоні освітлений монастир.

Одна з головних ознак для цього різновиду літератури – це дія потойбічних сил. На хвилях моря помітно корабель, який тоне, а битва тонучого Бертрама зі стихією створює ефект присутності вищих «божественних» та «демонічних» сил: *there was one did battle with the storm / With careless, desperate force; full many times / His life was won and lost, as though he recked not – / No hand did aid him, and he aided none – / Alone he breasted the broad wave, alone / That man was saved* [15, с. 8].

Топос демонічного злодія – ще одна яскрава риса готичної літератури. Герой, що постає, з першого погляду вражає своєю надприродною силою, що навіть здатна здолати зловісну бурю: *...there was one did battle with the storm/ With careless, desperate force; full many times / His life was won and lost, as though he recked not – / No hand did aid him, and he aided none – / Alone he breasted the broad wave, alone/ That man was saved* [15, с. 10]. Все ще невідомо, хто він і звідки, цей загадковий мандрівник, і коли настоятель монастиря, біля якого його викинуло на берег, запитав, хто він – єдина відповідь була: *A man of woe* [15, с. 10]. В наступну зустріч він також не поспішає розкривати свою особистість: *I was a man; I know not what I am – / What others' crimes and injuries have made me – / Look on me! What am I?* [15, с. 18]. Проте його гнітить, що настоятель не впізнав його, адже вони були знайомі, тому врешті він відкриває настоятелю своє і'мя: *...Hear it from me – Count Bertram! – ay, Count Bertram!* [15, с. 18].

Кожного разу, коли Бертрам з'являється на сцені, він привносить із собою ауру загадковості, незбагненої сили, що наштовхує на думку про його зв'язок

з інфернальними силами; він складає свої підступні задуми страшної помсти, які виражаються в його промовах та виразах обличчя; і коли настоятель радить йому покаятися, щоб знайти спокій, він отримує таку відповідь: *I would consort with mine eternal enemy, / To be revenged on him!* [15, с. 17]. Дізнавшись від свого співрозмовника, що його ворога немає вдома, Бертрам одразу вимальовує жахливий план, проте, він все ще вагається: *Ber. [Repeating.] His dame doth dwell alone! Perchance his child – / Oh! no, no, no! it was a damned thought* [15, с. 19].

Складність характеру демонічного злодія в його психологічній неоднозначності: добро і зло переплітаються в його характері, і хоча зло відіграє значну, мабуть, вирішальну роль, все ж таки він не зовсім закритий для добра, кохання, що наділяє образ Бертрама романтичними ознаками. Потрапивши в замок, Бертрам відкривається Імогені. Вона все ще кохає його, а тому благає, щоб він покинув замок, інакше Альдобранд зі своїми васалами вб'є його. В душі полоненого замка весь час вирують пристрасті, він пам'ятає Імогену, і в той же час вважає, що не має серця і не хоче її згадувати. Імогена, у свою чергу, пояснює усі мотиви, які обумовили її зраду Бертрама у минулому: *Imo. I am the wife of Aldobrand, – / To save a famishing father did I wed* [15, с. 24]. Вона боїться накликати на себе прокляття Бертрама, але він проклинає не її, а ворогів: *Ber. I will not curse her – but the hoarded vengeance* [15, с. 24].

Мотив прокляття та зради посідає важливе місце в готичному творі, і у Метьюріна він є головним у взаємовідносинах героїв. Так, Бертрам дізнається, що Імогена одружена, та ще й з ким, з його найзлішим ворогом! З вельможним злодієм, аристократом Сент-Альдобрандом, який відібрав в нього все – титул, замок, статки, репутацію, а тепер, як з'ясувалося, ще й кохану жінку. За це Бертрам насилає на Імогену страшні прокльони, й усі її намагання виправдатися – марні. Бертрам засмучений, він відчувається зрадженим, спустошеним, але Імогена – його останній зв'язок зі своєю людяною стороною, де ще є місце для кохання і співчуття. Душа Бертрама розривається від протиріч, він жадає помститися, покарати Імогену, проте в той же час усвідомлює, що саме вона утримує його в цьому житті, робить його більш людяним, а не злодієм-вбивцею.

Деякою мірою образ Бертрама співпадає з характеристиками готичного героя – його веде відчуття безвиході та приреченості, жахиття, які не покидають його навіть уві сні. З іншого боку, є дещо, що його різнить з таким типом героя, Бертрам відчуває перш за все конфлікт із самим собою, зі своїми почуттями; кохання та ненависть по черзі одержують перемогу над його розумом та душею. Двоїстість відчуттів символізує двоїстість стану – він аристократ, проте примкнув до шайки злодіїв, та навіть став їх безжалним ватажком.

Центральне місце у драмі посідає людина, яка стає джерелом боротьби протиріч між її внутрішнім світом та соціумом, долею та власною волею, з собою та своєю свідомістю. Порушуючи екзистенціальні проблеми життя і смерті, добра і зла, Метьюрін надає діям героїв психологічного осмислення. Як і в готичному романі, герої Метьюріна зосереджені на своїх внутрішніх переживаннях. Дуалізм існування людини полягає у вічній боротьбі, пошуку гармонії між суспільством та нею, а також внутрішньої гармонії у своїй власній душі. Такою є й Імогена, яка не може знайти внутрішнього спокою, не знаючи, де її Бертрам і що з ним сталося. З одного боку, вона продовжує його кохати, з іншого – вона вийшла заміж за іншого і повинна бути вірною йому, навіть якщо зовсім не любить його.

І Бертрам відчуває свою палку любов до Імогени, але бажання помсти сильніше: *Ber. [Releasing her.] Imogine, madness seizes me – / What dost thou in the halls of Aldobrand? – / Swear thou art a dependent on his bounty, / Thou canst not be – my throat is swoll'n with agony – / Hell hath no plague – Oh, no, thou couldst not do it. / Imo. [Kneeling, c] Mercy! [15, с. 22].*

В четвертому акті події досягають кульмінації – Бертрам вбиває кинджалом Альдобранда. Криваве злодіяння, яке є центральним у готичному романі, відіграє ключову роль і в історії Бертрама. Проте, злодіяння Бертрама мотивоване шляхетними намірами, він вважає, що мусить помститися та відновити справедливість, а зробити це можна лише ціною життя злодія Сент-Альдобранда. Саме шляхетність намірів героя, так би мовити, «відводить» Бертрама від готичного злодія, та за ознаками психологічності боротьби із самим собою наближає до романтичного героя, Метьюрін представляє нам змішаний тип героя-злодія. Бертрам не прагне уникнути покарання, навпаки, він зізнається у злочині та вимагає для себе казні. Складний психологічний стан Бертрама проявляється в суперечливості його дій. Одразу після вбивства він не відчуває і не демонструє тріумфу, задоволення, проте і видимих докорів сумління він теж не виказує. Такі риси поведінки дають можливість співвіднести нашого героя з романтичною літературою, де все переплутано – добро зі злом – де врешті головною жертвою стає сам вбивця, який не дає собі спокою через постійні сумніви та докори сумління.

У результаті аналізу маловідомої драми «Бертрам» Ч.Р.Метьюріна очевидними стають деякі зовнішні ознаки поетики готичної літератури. З першої ж сцени створено атмосферу жаху та розпачу, в якій люди гинуть у боротьбі з нездоланною стихією. Основне місце дії – середньовічний замок, оповитий сумними таємницями, навколо якого темний ліс, повний розбійників та невидимих злих сил. Сюжетні лінії кульмінують у сцені кривавого вбивства, яке займає центральне місце в історії Бертрама й Імогени. Усе це дозволяє співвіднести цю драму з готичною літературою. Проте, як доводить аналіз, у драмі є те, що виходить за рамки суто готичної літератури.

Метьюрін наділив своїх героїв та сюжет рисами, які співвідносяться вже з естетичними принципами романтичного мистецтва. Його герої знаходяться у полоні страхів перед безвихіддю та жорстоким фатумом, але також сповнені боротьби – з надприродними силами, внутрішнім та зовнішнім усвідомленням себе, зі своєю долею та власним вибором.

Глибокий психологізм героїв, їх складний емоційний стан, повний протиріч і боротьби з самим собою – прийом відображення неоднозначності, відносності та хаотичності як зовнішнього світу, так і людини у ньому. Все це є характерним для романтичного сприйняття світу, де все переплутано – добро та зло, боротьба яких найчастіше призводить до трагічного фіналу.

Бертрам – типологічний готичний злодій, проте він психологічно більш складний та заплутаний, що відводить його від однозначної ролі готичного злодія та наближає до романтичного героя. Як будь-який романтичний герой, він переживає крах життєвих орієнтирів і внутрішньої опори на самого себе.

Бібліографічні посилання

1. **Алексеев М. П.** Ч. Р. Метьюрин и его «Мельмот Скиталец» / М. П. Алексеев // Ч. Р. Метьюрин. Мельмот Скиталец. – М. : Наука, 1983. – С. 531–639. – Режим доступа: www.lib.ru/INOOLD/METURIN/melmoth0_1.txt_with-big-pictures.html.
2. **Букіна Н. В.** Фагум та прокляття як чинники деструкції нації в романі Василя Шкляра «Чорний Ворон» (Готичний та постмодерний аспекти) [Електронний ресурс] / Н. В. Букіна. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21.
3. **Варушкина А.В.** Образ мира и способы создания в романе Ч.Р. Метьюрина «Мельмот Скиталец» : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / А.В. Варушкина. – Воронеж, 2005. – 19 с.
4. **Денисюк Х.** Два англійські романи готико-френетичної поетики (порівняльний аспект) / Х. Денисюк // Слово і час. – 2007. – № 1. – С. 75–87.
5. **Кіракосян Г. А.** Творчість Ч. Р. Метьюрина в оцінках зарубіжного і вітчизняного літературознавства / Г. А. Кіракосян. – Том 18. – № 1. – 2014. – С. 55–64.
6. **Макарова Л.С.** Роман Ч.Р. Метьюрина «Мельмот-Скиталец» в контексте готической и романтической традиций : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л. С. Макарова. – Н. Новгород, 2001. – 21 с.
7. **Мацапура Л.** Формирование жанрового канона в готических романах М.Г. Льюиса «Монах» и Ч. Р. Метьюрина «Мельмот Скиталец» / Л. Мацапура // Філологічні науки. – 2013. – № 14. – С. 32–39.
8. **Метоліди Е. И.** Функционирование эпиграфов из романа «Мельмот Скиталец» в романе В. К. Кантора «Крепость» [Электронный ресурс] / Е. И. Метоліди. – Режим доступа: <http://www.mirlit.dp.ua/index.php/LC/article/view/63/64>.
9. **Муратов М. Н.** Мотив продажи души дьяволу в традиции готического романа [Электронный ресурс] / М.Н. Муратов. – Режим доступа: <http://gae.ru/forum2012/18/1668>.
10. **Нагачевська О. О.** Адаптація готичної традиції у творчості Джеймс Керол Оутс / О.О. Нагачевська // Вісник Житомирського держ. ун-ту. Філологічні науки. – 2010. – Вип. 51. – С. 133–137.
11. **Спицына Л.В.** Чарльз Роберт Метьюрин и его философский роман «Мельмот Скиталец» : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л.В. Спицына. – М., 1978. – 21 с.
12. **Чумак Г.** Актуалізація концепту страху в готичному романі «Дракула» Брема Стокера та способи його передачі в українському перекладі [Електронний ресурс] / Г. Чумак. – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Chumak_Halyna.pdf.
13. **Conger S.M.** Matthew G. Lewis, Charles Robert Maturin and The Germans: an interpretative study of the influence of German literature on the Gothic novels / S. M. Conger. – Salzburg, 1977. – P. 76–82.
14. **Idman N.** Charles Robert Maturin. His life and works / N. Idman. – Helsingfors, 1923. – P. 4–5.
15. **Maturin Charles.** Bertram: A Tragedy in Five acts [Electronic resource]. – Режим доступу: <https://archive.org/details/bertramtragedyin00matu>.
16. **Scott S. C.** Myths and consciousness in the novel of Ch. R. Maturin / S.C. Scott. – New York, 1980. – 170 p.

Надійшла до редколегії 05.11.2015